

TERMINOLOGIK TIZIMNING LINGVISTIK MOHIYATI

Djabborova Mashhura Jo'raqulovna

Sirdaryo viloyati PMM katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada terminologik tizimning lingvistik mohiyati, uning til tizimidagi o'rni va ilmiy nutqdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Terminologik birliklarning semantik, struktur va funksional xususiyatlari yoritilib, terminlarning shakllanish jarayonlari hamda terminologiyaning rivojlanish omillari ilmiy jihatdan izohlanadi. Shuningdek, terminologik tizimning ilmiy bilimlarni tizimlashtirishdagi o'rni va terminlarni standartlashtirish masalalari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, termin, terminologik tizim, lingvistika, ilmiy til, semantika, leksika, terminologik birlik.

Abstract. this article analyzes the linguistic essence of the terminological system, its place within the language system, and its significance in scientific discourse. The semantic, structural, and functional characteristics of terminological units are examined, and the processes of term formation as well as the factors influencing the development of terminology are scientifically explained. In addition, the role of the terminological system in the systematization of scientific knowledge and the issues of standardization of terms are also discussed.

Keywords: terminology, term, terminological system, linguistics, scientific language, semantics, lexicon, terminological unit.

Til insoniyat jamiyatining muhim kommunikativ vositasi bo'lib, u nafaqat kundalik muloqot, balki ilmiy va kasbiy faoliyat jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Ilm-fan va texnologiya rivojlangan sari yangi tushunchalar paydo bo'ladi va ularni ifodalash uchun maxsus til birliklari zarur bo'ladi. Ana shunday birliklar terminlar deb ataladi. Terminlar ilmiy tushunchalarni aniq va ixcham ifodalashga xizmat qiluvchi leksik birliklar hisoblanadi. Har bir fan yoki faoliyat sohasi o'zining terminologik tizimiga ega bo'lib, bu tizim ilmiy bilimlarning shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Terminologik tizim muayyan soha tushunchalarining mantiqiy tizimini aks ettiruvchi terminlar majmuasidan iborat bo'ladi. Shu sababli terminologik tizimni lingvistik jihatdan o'rganish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Terminologiya masalalarini o'rganish ilmiy tilning rivojlanishi, bilimlarning tizimlashtirilishi hamda ilmiy muloqot samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Terminologik tizimning lingvistik mohiyatini aniqlash esa terminlarning til tizimidagi o'rni va funksiyasini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Terminologiya va termin tushunchasi. Terminologiya tilshunoslikning maxsus tushunchalarni ifodalovchi so'zlar va so'z birikmalarini o'rganadigan sohasi hisoblanadi. Terminologiya tushunchasi ikki ma'noda qo'llanadi. Birinchi ma'noda u muayyan fan yoki kasbiy faoliyat sohasiga oid terminlar majmuasini anglatadi. Ikkinchi ma'noda esa terminlarni o'rganadigan ilmiy yo'nalish sifatida talqin qilinadi. Termin muayyan ilmiy yoki kasbiy sohada qo'llaniladigan va aniq tushunchani ifodalovchi maxsus so'z yoki so'z

birikmasidir. Terminlar oddiy leksik birliklardan bir qator xususiyatlari bilan farqlanadi. Ular aniqlik, bir ma'nolilik, tizimlilik va barqarorlik kabi belgilar bilan tavsiflanadi. Oddiy so'zlar ko'p ma'noli bo'lishi mumkin, terminlar esa asosan bitta ilmiy tushunchani ifodalaydi. Masalan, tilshunoslik fanida fonema, morfema, leksika, sintaksis kabi so'zlar termin hisoblanadi. Fonema termini nutq tovushlarining ma'no farqlovchi eng kichik birligini bildiradi. Bu termin tilshunoslikda aniq ilmiy tushunchani ifodalaydi. Masalan, o'zbek tilida bola va bolaq so'zlari o'rtasidagi farq bitta tovush orqali yuzaga keladi. Bu farqni aniqlashda fonema tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Yana bir misol sifatida biologiya fanidagi hujayra terminini ko'rsatish mumkin. Hujayra barcha tirik organizmlarning tuzilishidagi eng kichik birlik hisoblanadi. Bu misol terminlarning aniq ilmiy tushunchani ifodalashini ko'rsatadi. Terminlarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- aniqlik;
- bir ma'nolilik;
- tizimlilik;
- barqarorlik;

Masalan, grammatika termini tilning grammatik qurilishini o'rganadigan sohani bildiradi. Bu termin aniq bir ilmiy tushunchani ifodalaydi.

Terminlarning muhim xususiyatlaridan biri ularning tizimlilik xususiyatidir. Har bir termin muayyan tushunchalar tizimining elementi hisoblanadi. Shu sababli terminlarni alohida holda emas, balki terminologik tizim tarkibida o'rganish muhimdir. Terminologik tizim tushunchasi. Terminologik tizim muayyan fan yoki faoliyat sohasi doirasida qo'llaniladigan terminlarning o'zaro bog'liq majmuasidir. Bu tizim ilmiy tushunchalar o'rtasidagi mantiqiy munosabatlarni aks ettiradi. Terminologik tizimda har bir termin muayyan tushunchani ifodalaydi va boshqa terminlar bilan semantik hamda struktur jihatdan bog'liq bo'ladi. Terminologik tizimning asosiy xususiyatlaridan biri uning tizimli tuzilishidir. Terminlar tasodifiy ravishda emas, balki muayyan ilmiy tushunchalar tizimi asosida shakllanadi. Masalan, tilshunoslik terminologiyasida fonetika, fonema, morfema, sintaksis kabi terminlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan tushunchalarni ifodalaydi. Terminologik tizimning yana bir muhim xususiyati ierarxik tuzilishga ega ekanligidir. Bunda umumiy tushunchalar xususiy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Masalan, tilshunoslik tushunchasi ichida fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis kabi bo'limlar mavjud. Har bir bo'lim esa o'z navbatida yana bir qator kichik tushunchalarni qamrab oladi.

Terminologik tizimning lingvistik xususiyatlari. Terminologik birliklarning lingvistik mohiyati ularning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlari orqali namoyon bo'ladi. Terminlarning semantik xususiyati ularning aniq ilmiy tushunchani ifodalashiga bog'liq. Terminlar odatda bir ma'noli bo'lib, muayyan ilmiy tushunchaga qat'iy mos keladi.

Terminlarning semantik aniqligi ilmiy muloqot jarayonida muhim ahamiyatga ega. Chunki ilmiy nutqda tushunmovchilikka yo'l qo'ymaslik uchun terminlar aniq va barqaror ma'noga ega bo'lishi zarur. Terminlarning struktur xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Terminlar tuzilishiga ko'ra sodda va

murakkab shakllarda bo'lishi mumkin. Sodda terminlar bir so'zdan iborat bo'ladi. Masalan, til, nutq, tovush kabi birliklar sodda terminlarga misol bo'la oladi. Murakkab terminlar esa ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topadi. Masalan, so'z birikmasi, nutq madaniyati, terminologik tizim kabi birliklar murakkab terminlar hisoblanadi.

Terminlar ba'zan terminologik birikmalar shaklida ham qo'llaniladi. Bunday birikmalar ilmiy matnlarda keng uchraydi va muayyan tushunchani yanada aniqroq ifodalashga xizmat qiladi. Terminlarning shakllanish usullari. Terminlar til tizimida turli yo'llar orqali shakllanadi. Terminlarning hosil bo'lishida so'z yasash jarayoni muhim rol o'ynaydi. Affikslar yordamida yangi terminlar yaratiladi. Masalan, til so'ziga -shunoslik qo'shimchasi qo'shib tilshunoslik termini hosil qilinadi. Terminlarning shakllanishida o'zlashma so'zlar ham muhim o'rin tutadi. Ko'plab ilmiy terminlar boshqa tillardan kirib kelgan. Masalan, grammatika, fonetika, leksikologiya kabi terminlar yunon va lotin tillaridan o'zlashgan. Terminlar ba'zan kalkalash usuli orqali ham yaratiladi. Bunda chet tilidagi terminning ma'nosi tarjima qilinib yangi termin hosil qilinadi. Bu usul milliy terminologiyani boyitishda muhim ahamiyatga ega. Terminologik tizimning ilmiy nutqdagi ahamiyati. Terminologik tizim ilmiy nutqning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Ilmiy matnlarning mazmuni ko'p jihatdan terminlar orqali ifodalanadi. Terminlar ilmiy tushunchalarni aniq ifodalash, bilimlarni tizimlashtirish va ilmiy axborotni uzatishda muhim vosita hisoblanadi. Terminologiya tilning leksik boyligini oshiradi. Har bir yangi fan sohasi yangi terminlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Masalan, axborot texnologiyalari rivojlanishi bilan quyidagi terminlar keng tarqaldi: sun'iy intellekt, raqamli texnologiya, ma'lumotlar bazasi. Sun'iy intellekt termini kompyuter tizimlarining inson tafakkuriga o'xshash jarayonlarni bajarish qobiliyatini bildiradi. Ma'lumotlar bazasi esa axborotni saqlash va boshqarish tizimini anglatadi. Bu terminlar zamonaviy ilmiy taraqqiyotning til tizimiga ta'sirini ko'rsatadi.

Ilmiy nutqda terminlarning to'g'ri qo'llanilishi matnning aniqligi va mantiqiyiligini ta'minlaydi. Terminologik tizim ilmiy muloqot jarayonida yagona tushunchalar tizimini shakllantiradi va mutaxassislar o'rtasida samarali kommunikatsiyani ta'minlaydi. Ilm-fan rivojlanishi bilan terminologik tizim ham boyib boradi. Yangi ilmiy tushunchalar paydo bo'lishi yangi terminlarning yaratilishiga olib keladi. Bu jarayon terminologiyaning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi. Terminologiyani standartlashtirish masalalari. Terminologik tizimni rivojlantirish jarayonida terminlarni standartlashtirish muhim ahamiyatga ega. Standartlashtirish terminlarning yagona shaklini belgilash va ularning to'g'ri qo'llanilishini ta'minlashga xizmat qiladi. Turli variantdagi terminlarning mavjudligi ilmiy muloqotda tushunmovchilikka sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli terminlarni yagona me'yor asosida qo'llash muhimdir. Terminologiyani standartlashtirish ilmiy tilning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Terminologik tizim til tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ilmiy tushunchalarni ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi. Terminlar ilmiy bilimlarning shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Terminologik

tizimning lingvistik mohiyati terminlarning semantik aniqligi, struktur xususiyatlari va ilmiy nutqdagi funksional ahamiyati orqali namoyon bo'ladi. Terminologiyani lingvistik jihatdan o'rganish ilmiy tilni rivojlantirish, terminlarni standartlashtirish va milliy terminologiyani boyitish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli terminologik tizimni chuqur o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Terminologik tizim til tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Terminlar ilmiy tushunchalarni aniq va tizimli ifodalashga xizmat qiladi. Terminologik tizim muayyan fan sohasiga oid terminlarning o'zaro bog'langan majmuasidir. Bu tizimda terminlar semantik va mantiqiy aloqalar asosida birlashadi. Terminlarning aniqligi, bir ma'noliligi va tizimlilik ilmiy nutqning samaradorligini ta'minlaydi. Terminologiya masalalarini o'rganish tilshunoslik rivoji uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vinogradov V.V. "Русский язык. Грамматическое учение о слове". – Moskva: Nauka, 1972.
2. Reformatskiy A.A. "Введение в языковедение". – Moskva: Aspekt Press, 2005.
3. Superanskaya A.V. "Общая терминология: вопросы теории". – Moskva: Nauka, 1989.
4. Lotte D.S. "Основы построения научно-технической терминологии". – Moskva: Nauka, 1961.
5. O'rinboyev B. "O'zbek tilshunosligida terminologiya masalalari". – Toshkent: Fan, 2007.
6. Mahmudov N., Nurmonov A. "O'zbek tilining nazariy grammatikasi". – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
7. Begnarovich, U. A. (2025). TILSHUNOSLIGIMIZDA AGGLYUTINATSIYA VA FUZIYA JARAYONLARIDAGI NOMUTANOSIBLIKNING YUZAGA CHIQISHI. SHOKH LIBRARY, 1(11).